

*Ю.В. Міщай,
завідувач науково-методичної
лабораторії виховної роботи і
формування культури здоров'я
комунального закладу
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

«...Українська держава має велику історію, причому в усі періоди ми не зникали не тільки як етнічна субстанція, а й як політична, тільки наше державне життя у різночасся здобувало різні суспільні форми, існуючи в одні часи як самостійне утворення, а в інші – автономічне, але ніколи наше власне державне буття не припинялося. Тож маємо періоди, коли наш народ жив активним політичним життям і пасивним, але він завжди був, завжди відчував себе як особна соціумна категорія, творив свої державні структури і власну багатовікову культуру» [7, с. 11].

Україна має давні традиції державотворення, вона пройшла непростий шлях до здобуття своєї Незалежності. Її історія та велич творилась віками людьми, чії імена викарбувані в серці кожного українця. Варто згадати не одне покоління борців за визволення, за відновлення української державності, зокрема, це: І. Мазепа, П. Орлик, Г. Полетика, В. Лукашевич, Д. Донцов, М. Міхновський, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов, Є. Коновалець, С. Бандера, Я. Стецько, А. Мельник, Р. Шухевич, О. Ольжич, О. Теліга, В. Стус, В. Марченко, П. Григоренко, В. Мороз, В. Симоненко, І. Світличний, Б. Антоненко-Давидович, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, Є. Сверстюк, А. Горська і багато інших [3].

Завдяки їх відвазі та відданості рідній землі ми отримали у спадок вільне та незалежне сьогодення. Ми не маємо права знехтувати цим подарунком.

І не має значення, на якій частині цієї величної держави ми проживаємо, ми – єдині. Єдині в думках, у помислах, у бажанні жити у вільній, незалежній державі з високими показниками її розвитку та співдружності її громадян.

Зміцнити державу можуть громадяни, які люблять свою країну, свій народ, готові до захисту національних інтересів та розбудови громадянського суспільства, правової демократичної держави в Україні.

Ураховуючи актуальність окресленої проблеми та підвищений інтерес суспільства до формування ціннісних орієнтацій молоді рекомендуємо **посилити роботу з громадянсько-патріотичного**

виховання учнів та залучення їх до вивчення історико-культурної спадщини країни та процесів українського державотворення.

Громадянське виховання – це процес формування свідомого громадянина-патріота, людини, якій притаманні особистісні якості та риси характеру, спосіб мислення, учинки та поведінка, спрямовані на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Сьогодні громадянська освіта визначається Радою Європи як «комплекс заходів і дій, що мають на меті навчити молодь та дорослих брати активну участь у демократичному житті шляхом усвідомлення та використання своїх прав та обов'язків».

Головна мета громадянсько-патріотичного виховання – формування у школярів української громадянської ідентичності шляхом вивчення історії держави, її національних і культурних традицій, поваги до Законів України, усвідомлення морально-правових норм та загальнолюдських цінностей суспільства.

Пріоритетними завданнями є:

- ознайомлення учнів з основними державотворчими подіями становлення незалежної України; історією створення Державного Прапора, Гімну, Гербу України;
- розвиток у школярів почуття гордості за Україну, її історію та видатних людей, які зробили вагомий внесок у розвиток світової та європейської спільноти;
- сприяння усвідомленню школярами спільних цінностей української нації: державного суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й демократичних засад державного устрою;
- виховання шанобливого ставлення до державної символіки, культурного та історичного минулого України;
- усвідомлення духовної єдності населення всіх регіонів України, спільності культурної спадщини та майбутнього своєї держави;
- формування правової культури, правосвідомості учнів, їх поваги до Конституції України, Законів України, усвідомлення своїх прав, свобод та обов'язків;
- формування активної життєвої позиції школярів, їх громадянського самовизначення, прагнення до самореалізації в Україні;
- розвиток комунікативної культури спілкування і взаєморозуміння; формування толерантності та терпимості до різних поглядів та переконань;
- усвідомлення школярами таких цінностей, як цінність людського життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності і безпеки;
- виховання людяності, гідності, справедливості, толерантності, відповідальності – основних моральних цінностей, що визначають ставлення до людей і сприяють єдності країни, стабільності, миру і злагоді в Україні;

- мотивування учнів до усвідомленої поведінки на основі розуміння та прийняття ними морально-правових регуляторів життя суспільства і держави;

- формування негативного ставлення до проявів дискримінації, жорстокості та насильства, засудження військової агресії.

Процес виховання громадянина-патріота має охоплювати всіх учасників навчально-виховного процесу, сприяти формуванню у дітей та утвердженню у педагогів і батьків національних та загальнолюдських цінностей, особистісних якостей, що притаманні громадянину України.

Відповідно, всі заходи мають бути наповнені громадянсько-патріотичним змістом, стверджувати ідею спільності інтересів та взаємоповаги усіх громадян України, підтримувати прагнення кожної особистості до духовного, інтелектуального, творчого та фізичного розвитку задля розквіту держави в цілому.

Під час підготовки та проведення таких заходів важливо використовувати державну символіку України – Прапор, Герб, Гімн; карти України, Європи, Кіровоградської області; ілюстрації краєвидів України та рідного краю; елементи народної символіки, вишитий рушник; портрети видатних українців та відомих людей рідного краю; тексти художніх творів; світлини пам'ятних місць рідного краю; роздатковий матеріал для роботи в парах та групах тощо.

В умовах сьогодення масове використання української національної та державної символіки, українського традиційного одягу, жовто-блакитних кольорів стало свідченням формування Української політичної нації, проявом патріотичного духу. При цьому важливо не підмінити зовнішніми ознаками патріотизму його глибокої ідейної сутності – готовності своєю працею, науковими, творчими й спортивними досягненнями, службою із захисту країни сприяти розвитку української демократичної держави.

Доцільно добирати та поєднувати різноманітні методи і форми патріотичного виховання, уникати формалізму й одноманітності, насичувати їх патріотичними емоціями та переживаннями, активно використовувати приклади мужності й звитяги захисників України як з історичного минулого, так і нинішніх воїнів-героїв, які боронять нашу державу від російської агресії [4].

Виховні заходи можуть бути розроблені з використанням інтерактивних технологій, мультимедійної презентації, фотосюжетів, відеороликів, театралізації, ігрових форм роботи тощо. Необхідно запропонувати учням розвивальні завдання, дискусійні запитання, практичні вправи, що сприяють розвитку мислення школярів, зокрема: кросворди, розшифровки, розсіпанки, ребуси, незакінчені речення.

Окремої уваги заслуговує волонтерська діяльність педагогів, учнів, батьків, яка через конкретну, практичну діяльність сприяє встановленню соціальних зв'язків, формуванню у дітей відповідальної патріотичної поведінки, моральних і духовних якостей, світогляду справжнього громадянина України. Реалії сьогодення визначили новий напрям

волонтерської роботи – психологічна та моральна підтримка воїнів Збройних Сил України, Національної гвардії, інших військових формувань; допомога родинам, що були змушені покинути свої домівки у результаті анексії Росією Криму та окупації окремих територій східної України. Рекомендуємо продовжити участь дітей та учнівської молоді у таких всеукраїнських акціях, як «Лист пораненому», «Хвиля доброти», а також у волонтерських акціях, що започатковані за ініціативи громадських організацій та навчальних закладів.

Важливу роль у патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді відіграє педагог, його особистий приклад, його погляди та практичні дії, що мають бути взірцем для наслідування. Якість виховного процесу залежить від рівня підготовленості педагогів до кожного заходу; використання різноманітних методів і форм; відвертості, емоційності, оптимізму та активної патріотичної позиції вчителя; знання та вміння врахування вікових й психологічних особливостей дітей [4].

Моделюючи структуру та зміст виховних заходів, радимо врахувати, що належне місце у вихованні громадянина-патріота займають такі складові:

- патріотизм як почуття любові до свого народу, до України, турбота про їхнє благо, готовність захистити та відстояти українську державну незалежність;
- правосвідомість як усвідомлення своїх прав, свобод, обов'язків, відповідального ставлення до законів, до державної влади;
- національна самосвідомість, що базується на національній ідентифікації та вбирає в себе: віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє, волю до праці на користь народу; уміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку;
- планетарна свідомість, що включає відчуття єдності й унікальності життя на Землі, повагу до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей; розуміння світу як єдності та різноманітності, системи держав;
- культура міжетнічних відносин, що розуміється як реалізація на практиці взаємозалежних інтересів у процесі економічного, політичного, соціального та духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності;
- політична культура, що включає належну політичну компетентність, знання про типи держав, політичний устрій суспільства, політичні організації та інститутції, принципи, процедури та регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему;
- моральність, що являє собою єдність національних та загальнолюдських цінностей (доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність);
- працьовитість, що передбачає трудову активність, ініціативу, розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх

розв'язання; готовність до соціальної творчості як умови соціальної адаптації, конкурентоспроможності та самореалізації особистості в ринкових відносинах.

Педагогам, які працюють з *молодшими школярами* необхідно врахувати, що становлення громадянина-патріота у цей віковий період передбачає формування основних моральних цінностей – людяності, гідності, справедливості, толерантності, відповідальності, що визначають ставлення до людей і сприяють єдності країни, стабільності, миру і злагоді в Україні.

З цією метою доцільно опрацювати ключові показники ціннісного ставлення до людини, зокрема:

Людяність – це важлива моральна цінність, що визначає гуманне ставлення особистості до себе і до іншої людини. Людяність є усвідомленням свого буття з точки зору моральності; готовність послугуватися моральними цінностями у власній поведінці; протистояння злу, аморальності й насиллю. Людяність не є даною від народження, а культивується особистістю самостійно в процесі життя через турботу про інших, співчуття, співрадість, любов до рідних, учителів, друзів, безкорисливу допомогу і розраду, що є особливо важливим у молодшому шкільному віці.

Гідність – це особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності, моральної рівності серед людей; ставлення до людини, в якому визнається її безумовна цінність.

Справедливість характеризує людські стосунки і визначає певний порядок життя дитини в дитячому колективі, сім'ї, визнання її гідності тощо. Справедливість у молодшому шкільному віці пов'язана з дотриманням правил поведінки, моральних норм, етикету, чесністю, правдивістю тощо.

Толерантність характеризується здатністю терпеливо ставитися до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки оточуючих. Складовими толерантності можна вважати такі особистісні моральні якості, як доброзичливість, повага, чуйність, тактовність, делікатність, великодушність тощо. Ці якості тісно пов'язані з емпатійністю людини, її здатністю до співпереживання і співчуття.

Відповідальність характеризується ставленням до іншого, передбачає урахування його потреб, відповідального ставлення до обов'язків, повагу до вчителя, батьків, однолітків. Бути відповідальним означає переживати власну значущість, усвідомлювати свою корисність для інших, можливість щось зробити для оточуючих, а також передбачити можливі наслідки своїх дій, зокрема негативні [6, с. 9-30].

У процесі організації виховної роботи з *молодшими школярами* рекомендуємо надати перевагу діалогічному способу спілкування, виконанню практичних дій, ігровим формам роботи.

Гра допомагає дітям краще виразити власні почуття, розв'язати внутрішні конфлікти, опанувати правила та норми поведінки, отримати

досвід конструктивної взаємодії, позитивно сприймати оточуючих, що є підґрунтям ціннісного ставлення один до одного.

У процесі ігрової діяльності у молодших школярів формується орієнтація на загальний зміст людських взаємин і стереотипів поведінки. У подальшому це створює міцний ґрунт для глибоких, усвідомлених громадянсько-патріотичних почуттів, які зміцнюються і поглиблюються з розвитком дитини.

Також важливо приділити увагу проблемі формування моральної чутливості до життєвих ситуацій; усвідомлення школярами єдності населення всіх регіонів України та найголовнішої людської радості – жити серед людей.

З цією метою радимо використовувати етичні бесіди за змістом моральних понять з опорою на конкретні приклади життя, відомі художні твори. Під час етичної бесіди вчитель використовує позитивний приклад поведінки дітей, застосовує наочність: плакати, ілюстрації книг, мультфільми, фільми. Говорити можна про правила поведінки та спілкування в школі, дома, на вулиці, у громадських місцях; про шанобливе ставлення до родини, народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу; про моральні якості, що визначають становлення громадянина-патріота; про почуття власної гідності; про прийнятні й неприйнятні нами способи прояву емоцій; про роль ціннісного ставлення до людини у становленні гармонійних стосунків; обговорювати прочитані художні твори або ситуації; аналізувати життєві спостереження.

Варто врахувати, що навчити дітей бачити і відчувати, розуміти і переживати всім серцем, шановливо ставитися до оточуючих та спільних цінностей українського народу можна, залучивши їх до обговорення низки запитань, наприклад:

- Що ви найбільше цінуєте у себе (в інших)?
- Яку людину вважають людяною, чуйною?
- Що таке гідність?
- До кого можна ставитися з гідністю?
- Що таке толерантність?
- Які вчинки можна назвати толерантними?
- До кого ми маємо ставитися толерантно?

Використання методики незакінчених речень допоможе сформувати у дитини уявлення про «добро» як життєву цінність людини і «зло» як його протилежність. Учитель може запропонувати дітям поміркувати і висловитися з приводу закінчення речень на кшталт: «Мене можна цінувати за те, що я...», «Людяність – це...», «Відповідальність – це...», «Справедливість – це...», «Повага гідності – це...», «Толерантність – це...».

До опитування слід залучити усіх учнів класу, при цьому варто обов'язково ставити до дітей питання мотиваційного характеру («Чому саме таке закінчення ти пропонуєш?»).

У ході виховних заходів варто обговорити з дітьми та проаналізувати ситуації морального вибору, спонукаючи їх до діалогу, висловлювання власної позиції та ставлення до відповідних учинків. Необхідно мотивувати дітей до вдумливого і вимогливого аналізу своїх учинків, своєї поведінки та готовності бути гідним громадянином України.

Виховна діяльність з учнями *основної школи* передбачає продовження роботи з формування системи цінностей, зокрема: правил та норм поведінки, соціально важливих для суспільства, що становлять основу правопорядку; почуття патріотизму, розвиненої правосвідомості, культури міжетнічних відносин; активної життєвої позиції щодо негативних проявів у соціумі; толерантного ставлення до історії та культури інших народностей; почуття свободи, людської і національної гідності.

У змісті громадянсько-патріотичного виховання для цієї вікової категорії особливу увагу слід приділити формуванню почуття свободи і гідності, що серед морально-духовних та громадянських цінностей є визначальною. При цьому вчителю необхідно враховувати способи досягнення різних видів гідності:

- людська гідність (Я – дитина, людина, представник людства);
- особистісна, власна гідність (Я – учень, гуманіст, нащадок і продовжувач славного роду);
- національна гідність (Я – українець, творець себе і держави, нації).

Для учнів *основної школи* доцільно дати коротку характеристику державної символіки і надати інформацію про історію виникнення та значення Державного Прапора України (Указ Президента України «Про День Державного Прапора України» від 23.08.2004 р. № 987/2004).

Також рекомендуємо ознайомити учнів з історією української державної символіки, яка задекларована у 20 статті Конституції та із Законом України «Про Державний Гімн України» (від 06 березня 2003 року № 602-IV, Стаття 1).

З метою ефективної реалізації мети та завдань громадянсько-патріотичного виховання важливо ознайомити учнів з історичним минулим України та основними державотворчими подіями становлення незалежності, звернувши увагу учнів на ідею єдності нашої держави, що була найзаповітнішою мрією українців протягом багатьох сторіч. Її обґрунтували у своїх працях визначні мислителі та діячі: члени Кирило-Мефодіївського братства (до нього належав і Тарас Шевченко), «Руської трійці» на чолі з Маркіяном Шашкевичем у Галичині, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський. Саме вони висунули завдання – об'єднати всі етнічні українські землі в єдину державу.

Інтерес до історії України, її політичного та соціального розвитку має доповнюватися бажанням дізнатися про історію свого села, міста, вулиці, історію своєї сім'ї, видатних людей України та рідного краю.

У ході виховної діяльності акцентуємо увагу на доцільності використання потенціалу інтернет-ресурсу, що дає можливість

запропонувати учням *віртуальні подорожі музеями України* та залучити їх до вивчення історико-культурної спадщини країни.

З цією метою рекомендуємо ознайомитись з такими інформаційними ресурсами, що підготовлені *Гайдою Л.А.*, методистом КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», зокрема:

- *Український пам'яткоохоронний інтернет-ресурс «Відлуння віків»* Центру пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури пропонує ознайомитись із сучасними проектами з вшанування пам'яті про борців за свободу, незалежність та демократичний вибір народу України, наприклад:

- матеріали про відкритий конкурс на кращу ідею спорудження пам'ятника «Борцям за волю України» у місті Ковелі Волинської області;

- ідею створення у Дніпропетровську на площі Героїв Майдану меморіалу загиблим під час революції (за результатами конкурсу «Пам'ятник Небесній сотні», проведеного Дніпропетровською філією Спілки архітекторів України) (режим доступу: <http://pamjatky.org.ua/>).

- Цікаві сучасні інтерактивні освітні програми музеїв представлені на сайті «Музейний простір України» (режим доступу: <http://prostir.museum/ua>).

- Елементи експозицій та віртуальних екскурсій представлено на сайті *Національного музею історії України*, який за допомогою матеріальних пам'яток відтворює історію нашої держави, що впливає на процес формування ціннісних орієнтацій особистості. Музей проводить для дітей театралізовані екскурсії, під час яких учасники можуть здійснити незвичайну цікаву подорож залами музею, почути змістовну розповідь екскурсовода та познайомитись з персонажами минулих історичних епох (режим доступу: <http://www.nmiu.com.ua/uk.html>).

Пропонуються також мандрівки експозиціями та екскурсія в 3D форматі (режим доступу: http://www.nmiu.com.ua/3D/hmuseum_1.swf).

- У контексті відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка цікавий інформаційний ресурс має *Шевченківський національний заповідник у Каневі*, який проводить значну культурно-просвітницьку роботу серед чисельних відвідувачів не лише з України, а й з багатьох країн світу, знайомить з життєвим і творчим шляхом поета і художника, з українською культурою, історією становлення української державності, поборником якої був Тарас Шевченко (режим доступу: <http://museum3dtours.com/php/point.php?parent=point&idm=15&l=ua>).

- Пропонуємо віртуальну мандрівку до одного з найбільших українських музеїв техніки та технології і найбільшого університетського музею України – *Політехнічного музею у Київському політехнічному інституті*, музейні експозиції якого презентують широкий діапазон технологій та інженерної діяльності людини: радіо, телебачення, обчислювальна техніка, електроніка, використання природних ресурсів, машинобудування, залізниця та мореплавання, вогнепальна зброя та

військовий зв'язок, авіація та космонавтика. Музей розташований в автентичній індустріальній будівлі на території Політехнічного інституту імператора Олександра – Київського Політехнічного Інституту – історичного місця, пов'язаного з іменами Ігоря Сікорського, Дмитра Менделєєва, Сергія Корольова, Євгена Патона, історичними подіями Першої та Другої світових воєн, дослідженням космосу, створенням нових машин, приладів, інженерних ідей та навіть цілих галузей науки і техніки. У колекції музею представлені: створені в Україні комп'ютери «МІР» та «Промінь», космічний корабель «Восток-4», один з перших радіоприймачів (режим доступу: <http://museum.kpi.ua/>).

- Новітній напрям сучасних суспільних відносин в Україні презентує *Музей історії жіноцтва, історії жіночого та гендерного руху* – український нестационарний спеціалізований музей, створений 2008 року в Харкові з метою гендерного просвітництва й інформування, сприяння укріпленню культурних зв'язків між Україною й іншими країнами, консолідації жіночого руху. Музей збирає експонати, що демонструють процес гендерного конструювання та показує, що гендерні проблеми є не тільки проблемами жінок, але й всього суспільства (режим доступу: <http://gender.at.ua/>).

- Інноваційні форми і методи роботи з дитячою аудиторією пропонує один з кращих українських меморіальних музеїв – *Музей-квартира Павла Тичини*, місія якого – запозичивши світовий досвід в музейній галузі, передати громаді накопичену культурно-літературну спадщину геніального поета ХХ століття Павла Тичини в образному, мистецькому розмаїтті із застосуванням не лише музейно-традиційних, а й пізнавальних, ігрових, розважальних форм роботи (режим доступу: <http://tychyna.com/>).

Серед музеїв Кіровоградщини, які пропагують ідеї пацифізму як ідеологію беззастережного осуду війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики та необхідності мирного вирішення конфліктів між державами і народами є *Олександрійський музей миру* – єдиний в Україні і один з 15 музеїв такого напрямку на планеті. Його експозиція складається із трьох частин: зала України, зала Миру і етнографічна зала «Світлиця козака Вуса». *Зала Миру* є першою і найстарішою, тут зібрані експонати і матеріали, які на конкретних прикладах аналізують наслідки воєн, і також презентується сутність міжнародного руху за право на мирне життя. Пізнавальними є тематичні виставки: «Мир і Милосердя», присвячена створенню та діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста; «Про створення та діяльність ООН»; «Українська Рада Миру й українська діаспора» (режим доступу:

http://uk.wikipedia.org/wiki/Олександрійський_музей_миру

http://alexandria.kr.ua/category/cult_struct/museum_of_peace/).

Для учнів *старшої школи* зміст громадянсько-патріотичного виховання передбачає ознайомлення учнів з «Декларацією про державний

суверенітет України», «Актом проголошення незалежності України», «Декларацією прав національностей України», «Законом про громадянство України», Конституцією України.

Доцільно звернути увагу учнів на те, що незалежність України – заслуга не лише певних політичних сил та рухів, але й усього українського народу, здійснення мрій багатьох його поколінь. Варто згадати, що завжди, навіть за найменш сприятливих обставин, проголошувалась державність, зокрема тільки в ХХ столітті чотири рази: 22 січня 1918 року (IV Універсал Центральної Ради), 30 червня 1941 року у Львові (Акт відновлення Української держави), 5 жовтня того ж року у Києві, 24 серпня 1991 року (Акт проголошення незалежності України). А ще ж проголошення в листопаді 1918 року Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), проголошення незалежності Карпатської України (березень 1939 року) [5].

Одним з офіційних символів країни, що уособлює її суверенітет є Державний Прапор України. Національні символи – це свідчення високого духу народу, його історичних прагнень, унікальності, своєрідний генетичний код нації. Вони покликані служити надійною основою формування громадянських рис особистості, її патріотизму, національної свідомості.

Доцільно ознайомити учнів з історією становлення та розвитку вітчизняного конституційного права, а також із діяльністю видатних постатей у цій сфері з давніх часів до сьогодення.

Окрім того, необхідно розкрити сутність окремих статей Конституції України, що визначають цінності української нації: державний суверенітет, незалежність, територіальну цілісність й демократичні засади державного устрою (стаття 1; стаття 132).

Продовжуючи роботу з Конституцією України, необхідно підкреслити, що Основний Закон закріплює невід’ємні права і свободи людини та громадянина, що належать їм від народження, гарантуються державою та становлять ядро правового статусу особи в Україні:

- *особисті права і свободи*: право на життя та право на захист свого життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); право на повагу до своєї гідності (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на невтручання в особисте життя (ст. 32); право на свободу пересування, право вільного вибору місця проживання (ст. 33); право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35); право на охорону здоров’я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право на безпечне для життя і здоров’я довкілля (ст. 50); право на охорону сім’ї, дитинства, материнства і батьківства (ст. 51);

- *політичні права і свободи*: право на свободу думки і свободу слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34) тощо;

- *економічні, соціальні, культурні права і свободи*: право власності, право на працю, на належні безпечні умови праці (ст. 43); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на освіту, безоплатне здобуття вищої освіти (ст. 53); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); право на правову допомогу (ст. 59) тощо.

Також важливо звернути увагу учнів на міжнародні нормативно-правові акти, які стосуються захисту прав людини.

Ефективність виховних заходів значною мірою залежить від вибору форм та методів їх проведення. Пріоритетна роль має належати активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості, відкритості, толерантного ставлення до відмінностей між людьми. Тому радимо використовувати: соціально-проектну діяльність, метод відкритої трибуни, демократичний діалог, диспут, дебати, брейн-ринг, уроки пам'яті, уроки мужності, акції та флешмоби патріотичного спрямування.

Вихованню сучасного громадянина-патріота Української держави, підготовці молоді до виконання ролі активних громадян, формуванню громадянських навичок і цінностей, необхідних для ефективної участі у житті громади, сприяють курси за вибором: «Вчимося бути громадянами» (для учнів 7(8) класу), «Ми – громадяни України» (для учнів 9(10) класу), «Громадянська освіта: основи демократії» (для учнів 11 класу).

Реалії сьогодення визначили пріоритетні напрями роботи з військово-патріотичного виховання дітей і молоді. Актуальними є Уроки мужності (лист МОН від 13.08.2014 № 1/9-412), зустрічі з учасниками бойових дій на Сході України та волонтерами, відвідання військовослужбовців, які отримали поранення та проходять реабілітацію у медичних закладах, написання листів у рамках Всеукраїнської акції «Лист пораненому», встановлення у навчальних закладах меморіальних дощок (знаків) на вшанування пам'яті загиблих воїнів-героїв.

Звертаємо увагу, що з метою відновлення, збереження і популяризації у суспільстві здобутків Українського народу у боротьбі за свободу та незалежність; вшанування подвигу та героїзму захисників української державності Указом Президента України від 14 жовтня 2014 року № 806 встановлено День захисника України, що відзначатиметься щорічно 14 жовтня.

Рекомендуємо при відзначенні національних свят і пам'ятних дат, зокрема Дня захисника України, Дня Гідності і Свободи, Дня Збройних Сил України, Дня Соборності України тощо, керуватися методичними матеріалами Українського інституту національної пам'яті; організовувати наукові конференції, семінари, круглі столи; проводити військово-спортивні змагання, фестивалі-конкурси патріотичної пісні, прози та поезії, творів образотворчого мистецтва; відвідувати музеї бойової слави;

вшанувати сучасних героїв-захисників України та пам'ять загиблих за свободу, єдність і незалежність Українського народу [4].

Доцільно організований виховний процес громадянсько-патріотичного спрямування сприятиме тому, щоб школярі зростали успішними учнями, впевненими людьми, відповідальними громадянами, готовими бути повноцінними членами суспільства, які зможуть знайти шлях до стабільності, миру і злагоди в Україні.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: [підручник] / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. – Київ, 2014. – 29 с.
3. Генік С. 150 великих українців / С. Генік. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001.
4. Лист Міністерства освіти і науки України «Про методичні рекомендації з патріотичного виховання» від 27.11.2014 р. № 1/9-614. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3197->
5. Стерчо П. Карпато-українська держава / П. Стерчо. – Львів, 1994.
6. Третяк О.П. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів. Частина I / О.П. Третяк. – Х : Вид група «Основа», 2013. – 159 [1] с. – (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання; Вип. 9 (117)).
7. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. – К.: АБРИС, 1995.